

Liender, en *Steenbakkerij Ruimzicht* van de 19de eeuwse schilder Anton van Rappard. De serie eindigt in de twintigste eeuw met het *Zelfportret met Zwarte Band* van Pyke Koch.

Zoals de titel eigenlijk al impliceert, zullen in ieder van deze kleine exposities verschillende objecten (kunstwerken, documenten, foto's) het centraal staande schilderij van toelichting voorzien, en op die manier verschillende aspecten van dat ene stuk verduidelijken. Met name zal geprobeerd worden de voorstelling te verklaren, maar ook stijl en compositie krijgen de aandacht.

Ieder schilderij stelt daarbij natuurlijk zijn eigen problemen zodat de uitwerking van iedere tentoonstelling zal variëren. Zo wordt telkens een door kunsthistorici geconstrueerde context in elkaar gezet, die als richtingaanwijzer dient om meer van juist dat schilderij te gaan begrijpen.

Van het eerste schilderij in de reeks, het anonieme *Kruisigingsdrieluik*, komt bijvoorbeeld aan de orde door wie het geschilderd is, de betekenis van de voorstellingen, hun onderlinge samenhang, en de liturgische interpretatie van het geheel.

Dergelijke tentoonstellingen zijn op zichzelf niet nieuw. Musea in Londen en Parijs hebben hier al erva-

ring mee, en de resultaten zijn telkens weer verrassend. Ook in Nederland wordt op kleine schaal hier en daar geëxperimenteerd.

In Utrecht dus nu voor het eerst. Vooral het feit dat het hier gaat om werken van Utrechtse meesters die in relatie tot hun eigen context worden getoond, maakt deze reeks extra aantrekkelijk voor degenen die in het verleden van de stad geïnteresseerd zijn.

De eerste tentoonstelling over het Drieluik gaat van start op 22 september en zal duren tot 11 november.

De rest van de reeks, die zich over een jaar uitstrekt, is op de volgende data gepland: 24 november - 13 januari 1980 (de *Jeruzalemvaarders*); 26 januari - 16 maart (de *Slapende Mars*); 29 maart - 18 mei (het *Stadsgezicht* van Van Liender); 31 mei - 20 juli (*Steenbakkerij Ruimzicht*) en 2 augustus - 21 september (*Zelfportret met Zwarte Band*).

Affiches zullen telkens de verschillende exposities aankondigen.

Het museum publiceert bij iedere tentoonstelling een boekje in het bekende ringbandformaat, dat in uitgebreidere verhaalvorm de aspecten van het „centrale” schilderij nog eens toelicht.

Erik de Jong

Tekst en uitleg over een visitekaartje

Wanneer men jarenlang aan een project heeft gewerkt, is het plezierig daarop reacties te krijgen. Dat die reacties ook hard nodig zijn ligt voor de hand; bij zo'n grote klus als het in één keer openstellen van het Rijksmuseum Het Catharijneconvent, moet men wel steken laten vallen. Niet iedereen zal het voorts met de museale opvattingen en genomen beslissingen eens kunnen zijn. Men zal fouten en inconsequenties constateren. Om de fouten te kunnen herstellen is kritiek noodzakelijk. Zo'n kritiek moet dan wel redelijk en zakelijk zijn zoals het geval is met die van Erik de Jong in het juli/augustusnummer van het Maandblad Oud-Utrecht over de tentoonstelling „De Kogel door de Kerk?” in het Centraal Museum en de nieuwe opstelling van het Rijksmuseum Het Catharijneconvent. Ofschoon men het met De Jong op sommige punten oneens kan zijn, is zijn kritiek een waardevolle bijdrage tot de opgang zijnde discussie over historische musea en tentoonstellingen.

Datzelfde kan men niet zeggen van de kritiek van A. H. M. van Schaik in hetzelfde nummer. Daarin ontbreekt ieder begrip voor de problemen rond een historische museumopstelling met bijbehorende „beteksting”. In plaats daarvan zoekt hij het in dorre corrigeersels. Daarbij maakt hij in kort bestek zelf zoveel fouten en rukt hij beknopt geformuleerde zaken zo vaak uit hun logisch verband, dat een gedetailleerd weerwoord noodzakelijk is. Een dergelijke negatieve reactie gaat

namelijk een eigen leven leiden omdat nu eenmaal niet iedereen vanuit eigen achtergrond de waarde ervan kan beoordelen.

Direct is al duidelijk dat de criticus eigenlijk zeer huiverig staat tegenover kennisoverdracht aan een groot publiek vanwege het gevaar dat deze overdracht ten koste gaat van de inhoud. Nu zal niemand willen ontkennen dat dit gevaar bestaat. Daarom is er onzerzijds naar gestreefd de informatie én helder én verantwoord te laten zijn en vooral niet te vervallen in vulgariserende oppervlakkigheid. In hoeverre deze opzet is geslaagd, staat aan de kritiek ter beoordeling. Daarbij moet men zich echter wel realiseren dat het boekje *Tekst en Uitleg* (waarin de toelichtende teksten uit het museum zijn opgenomen) geen theologisch of kerkrechtelijk handboek is. Het is enerzijds bedoeld als een hulpmiddel bij het bezoek, anderzijds als geheugensteun voor nabeschouwing. Dat betekent dat bij de tekst over genade en sacramenten alleen de *gebruikelijke* manier van dopen (met water) wordt vermeld.

Zo ook is voor ons van meer belang dat hemel, hel en vagevuur eeuwenlang in literatuur, beeldende kunst en godsdienstondericht beschouwd zijn als „echte plaatsen”, dan dat geen enkele moderne theologe dat thans nog gelooft.

Gebrek aan begrip blijkt ook wanneer het verwijt valt dat de zondag omschreven wordt als „een dag waarop men niet mag werken” wat theologisch toch niet pri-

mair de betekenis van de zondag is. Want bewust wordt hier de gebezigde zin uit zijn verband gerukt. De betreffende tekst gaat namelijk over de invloed die het kerkelijk jaar gehad heeft op het burgerlijk jaar dat daardoor is ingedeeld in weken die zijn opgebouwd uit zes werkdagen en een zondag, „een rustdag waarop men niet mag werken”. In dit verband is het „niet mogen werken” dus wel degelijk van primaire betekenis en de theologische achtergrond secundair. Het is niet de enige keer dat zaken uit hun verband worden gehaald. Zo kan men over de „verhoudingen tussen pastoors en huishoudsters in de Hollandse Zending” uit de gebezigde context in museumopstelling en boek afleiden, dat vooral wordt bedoeld op de periode vlak voor het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie. Min of meer wordt gesuggereerd dat de samenstellers wel nooit van de oud-katholieke Unie van Utrecht zullen hebben gehoord. Van vermelding daarvan in de woordenlijst is echter niet dan na discussie afgezien, teneinde het gekozen systeem (alleen daarin de moeilijke termen uit de grote begeleidende museumteksten op te nemen) niet te doorbreken. Hetzelfde geldt voor het ontbreken van het katholieke modernisme. In al deze gevallen ontbreekt begrip voor het museale uitgangspunt. Dat drukfouten als „saeculus” (i.p.v. saeculum) en „middellijn” (i.p.v. middenlijn) taalfouten worden genoemd, komt niet prettig over.

Wanneer hij echter de spelling „Geert Grote” (met één o) laakt, komt het niet bij hem op dat ook anderen (O. J. de Jong in zijn recente *Nederlandse Kerkgeschiedenis* en W. Jappe Alberts in zijn *Moderne Devotie*) dat zo doen.

De term „soorten missen” komt ook al elders voor dan in *Tekst en Uitleg*, namelijk in *Kerkelijke Instellingen in de Middeleeuwen* van W. Nolet en P. C. Boeren; daarin worden de „missa sollemnis-cantata-privata” behandeld onder de kop „soorten missen”. Dat er voorts bij de kalender op 14 januari „Pontius” staat i.p.v. „Pontianus” wijst niet zozeer op het ontbreken van theologische begeleiding als wel dat er tussen kalenderontwerp en drukpers toch nog iets fout is gegaan. De correctie wat betreft het „Monument voor de Cleresie”, dat „de weergave van een concrete gebeurtenis, namelijk de ondertekening van het appèl tegen de constitutie Unigenitus op 9 mei 1719 in de Rotterdamse schuilkerk de Oppert” zou zijn, zet de klok terug. Was het maar zo eenvoudig. In de catalogus *Van Willibrord tot Wereldraad* (1972) zagen de samenstellers al in dat deze interpretatie geen steek hield. De „doorkijk op (sic) de kerk” mist ieder verband met de Rotterdamse Oppert en het lijkt ook niet gemakkelijk de aanwezigheid aldaar van heftig discussiërende geestelijken (regulieren zowel als seculieren) te verklaren. Dat de vijftien personen op de voorgrond zonder meer de acht kanunniken voorstellen, die zich voor het eerst officieel als kapittel presenteren, is uitgesloten. Ofschoon nog niet alle voorgestelden geïdentificeerd zijn, kan alvast worden vastgesteld dat drie van hen op 9 mei 1719 zeker geen acte de presence hebben gegeven in Rotterdam (en één zeker wel). De Franse the-

Monument voor de Cleresie. Gravure door Hendrik Pothoven, ca. 1760.

oloog Quesnel (staande geheel rechts) verbleef op deze datum zeker in Amsterdam. Van Heussen (hij zit als tweede van links achter de tafel met zijn hand op een boek, ongetwijfeld zijn *Batavia Sacra*) was juist op 4 februari van dat jaar overleden; zijn trekken zijn direct ontleend aan de portretgravure die bij zijn dood wordt uitgegeven. Naast de rechterbuurman van Van Heussen zit iemand die sprekend lijkt op de in 1710 al gestorven Codde, vooral op de portretgravure door Hendrik Pothoven. Deze kunstenaar maakte ook een prent van de eerste aartsbisschop van de Cleresie Steenhoven. Dit portret komt exact overeen met de persoon die op het „Monument” links voor Quesnel zit. Steenhoven was wél in de Oppert. De veronderstelling van de criticus dat de figuur die links op de voorgrond zit, Van Erkel voorstelt, houdt weinig steek als men diens portret kent, dat in de oud-katholieke kerk te Delft hangt (en geen enkele overeenkomst vertoont met de figuur op de prent).

Hoogstens heeft de persoon, die (inderdaad: zonder pruik) links achter Van Heussen staat, iets weg van Van Erkel.

Stelt het „Monument” dus al zeker geen momentopname uit deze kerk voor, de prent is ook veel later dan 1720 (zoals de criticus oppert) ontstaan. Want door de tekenstijl, de formele overeenkomst van sommige portretten en niet op de laatste plaats het monogram „H.P.” in de linkeronderhoek kan men er moeilijk omheen dat Hendrik Pothoven (1728 - 1793) de ontwerper ervan is geweest. Mogelijk heeft hij in plaats van het „Monument” (waarvan een proefdruk in slechts

één exemplaar en geen uitgewerkte versie bekend is) de serie portretprenten van voormannen van de Cleresie ontworpen.

Men zou een verband kunnen veronderstellen met het in 1763 door de Cleresie gehouden „Concilie van Utrecht”. In dat geval kan men in de discussiërende geestelijken op de achtergrond van het „Monument” een symbolische weergave zien van de weerklank in het buitenland ervan.

Nader ikonografisch onderzoek blijft uiteraard noodzakelijk, maar wel duidelijk is dat een dergelijk probleem niet uit de losse pols kan worden opgelost.

Natuurlijk zijn er allerlei fouten wél gemaakt door de samenstellers van *Tekst en Uitleg* waarvan Van Schaik enkele zeer terecht signaleert. Inderdaad zingt de diaken het evangelie op de afgebeelde houtsnede, inderdaad is Rovenius reeds in 1628 in Utrecht woonachtig, inderdaad betekent „celibaat” niet „de verplichting tot de ongehuwde staat”. Tussen apostolisch en vicaris hoort eigenlijk geen streep en „voorbehoedmiddel” is correct en „voorbehoedsmiddel” (wat iedereen zegt) niet.

Zeker is Stenius geen kanunnik van Haarlem maar pastoor te Akersloot en wordt zijn vertaling van de Trentse decreten niet zorgvuldig beschreven.

Vergist de criticus zich zelf ook wel eens? Natuurlijk gebeurt dat ook en vooral waar het de meest recente geschiedenis betreft. Dat het omkeren van het altaar wel degelijk al in de vijftiger jaren (rond 1957 om precies te zijn) een aanvang neemt en niet eerst in de jaren zestig, is kennelijk nu al iets waarover misverstand kan ontstaan. Bekend mag worden verondersteld dat de besprekingen en besluitvorming over de liturgie in de volkstaal (het eerste agendapunt van het Tweede Vaticaans Concilie) plaats vinden tijdens de eerste zitting en dus onder Johannes XXIII. Waar het zogenaamd verkeerd gebruik van „Pastoraal Concilie” (i.p.v. het vanaf 1973 gebruikte „Landelijk Pastoraal Overleg”) op slaat is duister: boven de tekst waarin de gebezigde term valt, staat duidelijk dat hij over de periode 1960 - 1970 gaat.

Een slotopmerking. Inderdaad is in een staf van een historisch museum een historicus geen overbodige luxe. Het is daarom gelukkig dat deze discipline sinds kort binnen het Catharijneconvent vertegenwoordigd is.

*De samenstellers van „Tekst en Uitleg”,
M. Burgers, P. Dirkse,
H. Defoer, C. Staal.*

Naschrift

„Dorre corrigeersels, negatieve reactie, een ontbreken van ieder begrip, bewust uit het verband gerukt”, het is haast om over het bewuste stuk een „absoluut berouw” (Tekst en Uitleg p. 87) te verwekken, met hangende pootjes de biechtstoel van het Maagdenhuis in te schuifelen en daar van de voltallige museumstaf

een niet geringe penitentie opgelegd te krijgen.

Toch houd ik mij nog even bij de zaken, zoals ik dat ook in de boekbespreking - want dat was het: een boekbespreking - meen te hebben gedaan. Daarom een paar korte notities bij deze uitvoerige repliek.

1) Dat een ongelukkige formulering is ontleend aan Nolet en Boeren maakt haar natuurlijk niet minder ongelukkig.

2) Over de hier gereproduceerde gravure is kennelijk het laatste woord nog niet gezegd. Dat was ook mijn bedoeling niet. De historici, trouwen óók de samenstellers van *Van Willibrord tot Wereldraad*, spreken hier algemeen van de ondertekening van het beroep tegen Unigenitus. Welk stuk zou daar anders ter tafel liggen, en waarom zou Quesnel zijn boek, waarom alles begonnen was, de kijker geopend voorhouden? Allegoriserende elementen zijn er ook zeker aan te wijzen: Quesnel is inderdaad bij de ondertekening niet aanwezig geweest. Waar komt overigens de naam „Monument voor de Cleresie” vandaan?

3) Het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen is de verzamelplaats van alle gegevens over de recente geschiedenis van Katholiek Nederland. De directeur ervan, dr. Jan Roes, schrijft in zijn encyclopedisch overzicht *R.K. Nederland 1958 - 1973* (Nijmegen, Dekker & Van de Vegt, 1974) op p. 33: „Ongetwijfeld markeert de omkering van het altaar, die in de eerste helft van de jaren '60 in nagenoeg alle kerken geschiedde, het treffendst het keerpunt van oud en nieuw”.

4) „*Het besluit over de liturgie in de volkstaal is dan al genomen*”. Neen, dat besluit wordt pas genomen op 4 december 1963. De besluitvorming, maar dat is iets heel anders, vindt plaats tijdens de eerste zitting van Vaticanum II.

5) Wat betreft het Pastoraal Concilie: daar heb ik mij laten misleiden door het gebruik van de tegenwoordige tijd en de grens: 1970 uit het oog verloren.

Dat deze criticus eigenlijk „zeer huiverig staat tegenover kennisoverdracht aan een groot publiek” wordt gelogenstraft waar ik de opzet van dit boek „een grote verdienste” heb genoemd, die „navolging verdient” bij andere musea. Het risico van zo'n aanpak is inderdaad te vervallen in vulgariserende oppervlakkigheid, en daarom is er dan ook, jawel, een taak voor de kritiek.

Over de heilige Catharina van Alexandrië, aan wie het Catharijneconvent zijn naam ontleent, staat in de nieuwe Romeinse Kalender de volgende kanttekening: „Niet alleen het verhaal van haar marteling is volledig fabuleus, maar zelfs over de persoon van Catharina kan niets met zekerheid worden gezegd”.

Wie zulk een patrones heeft, moet op het gebied van historische kritiek toch tegen een stootje kunnen.

v. S.